

ZPRÁVY Z VÝZKUMU A DISKUZE

Mezi geopolitikou a ideologií: K zahraničně-politickému diskurzu Václava Klause

JAKUB FRANĚK

Institut politologických studií, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, U Kříže 8, Praha 5, 158 00, e-mail: jakub.franek@fsv.cuni.cz

ABSTRACT **Between Geopolitics and Ideology: On Václav Klaus's Foreign Policy Discourse** – The concepts of geopolitical and anti-geopolitical thinking are used in the analysis of academic debates. Drulák, however, brought up their usefulness for the study of practical political discourse. The present paper uses the concepts of geopolitical and anti-geopolitical thinking to analyse the foreign-policy discourse of Václav Klaus. The analysis concludes that in spite of using some geopolitically or realistically sounding arguments, Klaus' discourse is primarily ideologically driven. Subsequently, the paper reflects about the possible consequences of such blending of argumentative logics in practical foreign-policy discourse for the theoretical discourse.

KEY WORDS geopolitics – anti-geopolitics – critical geopolitics – realism – liberalism – discourse – Václav Klaus

FRANĚK, J. (2020): Mezi geopolitikou a ideologií: K zahraničně-politickému diskurzu Václava Klause. Informace ČGS, 39, 1, 22–35.

1. Úvod

Politickou geografii (podobně jako mezinárodními vztahy) charakterizují teoreticko-metodologické spory o základních ontologických a epistemologických východiscích, které se odrážejí ve dvou protikladných teoretických školách – neoklasické geopolitice a „anti-geopolitické“ geopolitice kritické (Mamadouh 1998)¹. Zajímavou intervencí do těchto povýtce teoretických debat představuje Drulákův článek (2006), který sleduje dva konfliktní proudy v českém politickém myšlení od poloviny 19. století až po 90. léta 20. století. Připomíná totiž, že spor mezi geopolitickým a anti-geopolitickým přístupem k mezinárodní politice není pouze akademickým, ale také, a především, politickým sporem. I v praktickém zahraničně-politickém diskurzu totiž můžeme rozlišovat mezi argumentací geopolitickou, reflektující realistický či geopolitický pohled na zahraniční politiku, a argumentací anti-geopolitickou, vedenou spíše hodnotově či ideologicky. Drulák zároveň zdůrazňuje, že v případě praktického zahraničně-politického diskurzu dochází k míšení či vzájemnému doplňování obou typů argumentace. Tomuto fenoménu se však věnuje pouze okrajově.

Jedná se přitom o téma zasluhující bližší pozornost. Prolínání geopolitické a anti-geopolitické argumentace v reálném politickém diskurzu totiž představuje komplikaci pro teoretickou reflexi nejen politického diskurzu, ale i jednání politických aktérů. Zároveň vyvolává otázku, zda by toto prolínání geopolitických a anti-geopolitických argumentů v praktickém politickém diskurzu neměl reflektovat i diskurz akademický. K těmto obecnějším otázkám se vrátím v závěru tohoto článku. Článek sám představuje případovou studii věnovanou analýze zahraničně-politického diskurzu bývalého českého premiéra a prezidenta Václava Klause, která se zaměřuje právě na zhodnocení relativního významu a vzájemného poměru geopolitické a anti-geopolitické argumentace v jeho projevech a textech.

Václava Klause jsem zvolil proto, že jde nejen o jednoho z nejvýznamnějších současných českých politiků, ale i o politika výrazně intelektuálního, který je jednak nesmírně publikačně plodný a jednak velmi pregnantní ve formulování svých názorů. Klausova zahraniční politika také bývá označována za realisticky či geopoliticky orientovanou (Auer 2006; Drulák 2006; Kazharski 2019). Vzhledem k omezenému rozsahu článku se mohu důkladněji věnovat pouze jednomu tématu – Klausovu vztahu k evropskému integračnímu procesu. Další relevantní témata zmiňuji pouze okrajově.

Článek kromě tohoto úvodu sestává ze čtyř částí. Druhá část nastiňuje metodologická a teoretická východiska studie. Třetí se věnuje především analýze Klausovy zahraničně-politické rétoriky z počátku devadesátých let, kdy prosazoval

¹ Na stránkách tohoto časopisu tyto diskuze vedli např. Kofroň 2012 a 2013; Matoušek 2013; Fendrych 2016.

prozápadní orientaci Česka a co nejrychlejší začlenění do EU i NATO. Čtvrtá se věnuje primárně Klausovu euroskeptickému diskurzu od 90. let až po současnost. Zároveň se také dotýká i dalších relevantních témat, jako je vztah k Německu a Rusku či kritika NATO. Pátá část pak shrnuje a hodnotí závěry celé studie.

2. Teoretická a metodologická východiska

Článek analyzuje celkem 25 textů pocházejících z let 1992–2018, tedy od volební kampaně, která Klause vynesla do funkce českého premiéra, až po současnost. Zastoupeny jsou texty adresované domácímu i zahraničnímu publiku, přičemž převažuje první typ (18 textů, tedy 72 %). Jedná se výlučně o texty adresované přímo či nepřímo široké veřejnosti, tedy o novinové články či rozhovory, respektive o projevy pronesené na veřejných fórech. Zvláštní případ představuje volební program ODS z roku 1992, který také představuje jediný analyzovaný text, jehož autorství nelze jednoznačně přiřknout přímo Klausovi.

Při výběru jsem vycházel z textů, které Klaus sám publikoval buď na svých osobních webových stránkách (www.klaus.cz) nebo v různých knižních publikacích. Výběr textů přitom vycházel z výzkumného záměru. Primárním cílem této stati není analyzovat Klausovy zahraničně politické postoje, respektive jejich vývoj v čase, ale spíš způsob jeho argumentace, tedy typy argumentů, jimiž své postoje zdůvodňuje. Z tohoto důvodu jsem upřednostnil texty argumentačně výrazné, tedy takové, v nichž Klaus jasně vysvětluje důvody svých zahraničně-politických postojů. Zároveň jsem výběr koncipoval tak, aby zahrnul všechny hlavní typy argumentů, které Klaus ve svém diskurzu věnovaném EU používá.² Ačkoliv jsem se při výběru textů snažil vyvarovat jakékoliv předpojatosti, uvědomuji si, že použitou metodu výběru nelze považovat za zcela objektivní. Tento nedostatek však dle mého soudu vyplývá ze samotné povahy příspěvku.

Vybrané texty jsem pak analyzoval především s ohledem na typ užívaných argumentů. Jak již bylo zmíněno výše, hlavním cílem této studie je zhodnotit relativní význam a vzájemný poměr geopolitické a anti-geopolitické argumentace³ ve zkoumaných textech. Za geopolitickou považuji argumentaci, která vychází z realistického či přímo geopolitického (ve smyslu neoklasické geopolitiky) pohledu na mezinárodní vztahy. Mezi její základní předpoklady patří především

² Finální výběr textů použitých v tomto článku samozřejmě představuje pouze zlomek (cca čtvrtinu) textů, s nimiž jsem během výzkumu pracoval.

³ Moje definice geopolitické, respektive anti-geopolitické argumentace vychází z Drulákova užití pojmů „geopolitika“ a „anti-geopolitika“ v článku (2006), s nímž tento text polemizuje. Podotýkám, že Drulákovo pojetí „anti-geopolitiky“ se liší od toho, jak je tento termín požíván v kritické geopolitice. (Viz např. Routledge 1998.)

přesvědčení o soutěživém charakteru mezinárodní politiky, v níž jednotlivé státy prosazují své vlastní národní zájmy a brání svou vlastní bezpečnost, jakož i akcent na zásadní význam geografické polohy státu, respektive dalších geografických faktorů, pro jeho zahraniční politiku (Mamadouh 1998). Zahraniční politiku také považuje za sféru ovládanou vlastními zákonitostmi, jež lze poznat, nikoliv však změnit. Geopolitická argumentace tak klade důraz zejména na (materiální) národní zájmy a národní bezpečnost a reflektuje relativní sílu států, jakož i jejich pozici na mapě.

Naproti tomu anti-geopolitická argumentace odmítá realistické přesvědčení, že zahraniční politika je ovládána neměnnými zákonitostmi; vychází naopak z předpokladu, že i v zahraniční politice je možné dosáhnout zásadních změn díky lidské schopnosti svobodně jednat (Drulák 2006). Anti-geopolitická argumentace tak klade důraz zejména na sdílené (či naopak protikladné) hodnoty, explicitní či implicitní ideologii jednotlivých států, respektive na povahu jejich politického režimu.

3. Klausova prozápadní orientace a její motivy

Povaze Klausova zahraničně politického diskurzu z 90. let se věnuje i Drulák ve výše zmiňovaném článku (2006). Klause považuje za představitele minoritního geopolitického proudu v českém politickém myšlení, zatímco Havla, jehož přístup s tím Klausovým srovnává, řadí do převažujícího anti-geopolitického proudu.

V praktickém politickém diskurzu nicméně podle Druláka (2006) často dochází k prolínání obou pozic, respektive ke kombinaci geopolitických a anti-geopolitických argumentů. K takovému prolínání dochází „zejména“ v případě (převážně) anti-geopolitického diskurzu, jelikož jakýkoliv zahraničně-politický diskurz může jen stěží zcela ignorovat geografické danosti. Geopolitickým argumentům se tak nevyhnul ani Václav Havel. Zaprvé proto, že si uvědomoval, že jím hájené principy mají svůj původ v západním politickém myšlení, a představují tak „euro-atlantické hodnoty“, zadruhé proto, že z geografické pozice Česka podle něj vyplývá, že náleží k Západu (Drulák 2006).

Na druhou stranu v případě Klause Drulák podobné prolínání geopolitických a anti-geopolitických argumentů nesleduje. Kromě toho se ani v obecné rovině nezamýšlí nad tím, zda i v případě praktického (převážně) geopoliticky orientovaného diskurzu nedochází k takovému prolínání argumentačních logik. Toto opomenutí je zářející i proto, že Klausův politicko-ekonomický diskurz nesl výraznou normativní stopu. Tím mám na mysli, že Klaus ve svém politicko-ekonomickém diskurzu prosazuje víceméně koherentní vizi „správného uspořádání společnosti“, která je inspirována zejména neoliberalní teorií F. von Hayeka, k jejímuž odkazu se Klaus explicitně hlásí (1996b; 1996d). V návaznosti na tento hluchý

bod Drulákova podnětného textu ověřuji hypotézu, že k výraznému prolínání obou typů argumentů dochází i u politiků hlásících se k realistickým či tradičně geopolitickým principům.

Drulákovo hodnocení Klausova zahraničně-politického diskurzu jako geopoliticky orientovaného se opírá o dva rysy, které jej odlišují od diskurzu Havlova: (1) důrazu na národní zájmy (oproti Havlovu důrazu na univerzální a nedělitelné hodnoty) a (2) důrazu na historické a kulturní sepětí českých zemí se Západem (Drulák 2006). K prvnímu bodu se dostanu v následující části článku. Zde budu analyzovat Klausovo tvrzení o sepětí Česka se Západem v kontextu jeho politického diskurzu z počátku 90. let.

Drulákův argument, který zdůrazňování kulturně-historického sepětí Česka se Západem považuje za důkaz geopolitické orientace Klausova politického diskurzu, se opírá o drobný posun v definici geopolitiky v úvodu jeho článku. Zatímco podle prvního vymezení vychází geopolitický diskurz z „místa (státu) na mapě“, podle druhého se opírá o „geografické a/nebo kulturní jevy“ (Drulák 2006, s. 421). Tento posun je ovšem problematický, jelikož kulturní jevy jsou vždy otevřeny mnoha různým interpretacím. I kdybych ale přijal, že praktický geopolitický diskurz může odkazovat mimo jiné i ke kulturním jevům, mé pochybnosti o Drulákově hodnocení Klausova diskurzu by přetrvávaly.

Klausova rétorika z počátku 90. let totiž není ani jednoznačně geo-deterministická, ani se primárně nezaměřuje na zahraniční politiku. Pojem „Západ“ je totiž v Klausově rétorice v tomto období užíván primárně symbolicky či metaforicky. To je patrné zejména z volebního programu ODS z roku 1992 a Klausova „dopisu spoluobčanům“, jenž tvoří úvod k tomuto programu. Tento dopis je formulován velmi dramaticky a začíná právě odkazem na dichotomii Západu a Východu: „Vážení spoluobčané, naše společnost dospěla k velmi závažnému okamžiku, kdy padne rozhodnutí o tom, zda se naše země znovu a definitivně stane součástí Západu, kam patřila po staletí, či zda zůstaneme na další dlouhá léta součástí Východu“ (ODS 1992).

V kontextu druhých polistopadových voleb působí úvodní věta Klausova dopisu přepjatě. Na prozápadní orientaci Československa včetně úsilí o vstup do EU a NATO se shodovaly všechny relevantní politické strany s výjimkou komunistů; ČSFR ostatně již v předchozím roce uzavřela asociační dohodu s Evropskými společenstvími (ES). Vzápětí se však ukáže, že pojmy „Západ“ a „Východ“ jsou užívány symbolicky a primárně vůbec neodkazují k zahraniční politice. V nadcházejících volbách má totiž jít o rozhodnutí „mezi svobodou demokratické společnosti a nesvobodou života v autoritativním státu“, „mezi prosperitou moderní tržní ekonomiky, která staví na iniciativě jednotlivce, a zoufalou nevykonností hospodářství řízeného státem“ (ODS 1992). Vůči komu či čemu se zde ale Václav Klaus, potažmo ODS vymezuje? Co by mohlo ohrozit cestu Československa zpět na Západ, respektive probíhající politické a hospodářské reformy?

Z programu samotného je zřejmé, že to nejsou primárně komunisté, ale spíš Klausovi názoroví odpůrci z řad Občanského fóra – tedy především disidenti z okruhu V. Havla. Program explicitně varuje před bývalými reformními komunisty z roku 1968, jimž jde „daleko víc o obrodu minulého systému než o návrat k tradiční evropské demokracii“, stejně jako před osobnostmi, které do politiky přišly z „docela jiných oblastí“ a nyní přicházejí s „amatérskými plány“ a „uto-pickými úvahami“. Tím, co by mohlo ohrozit návrat Československa na Západ, je hledání „třetí cesty“ mezi komunismem a kapitalismem, tedy kritika Klausova „tržního hospodářství bez přívlastků“, jakož i „ušlechtilý amatérismus a nereálné fantazírování“, které zjevně odkazuje na Havlovu vizi „nepolitické politiky“.

„Západ“ zde představuje metaforu, jež nabývá hned několika významů. V nejobecnější rovině představuje svobodu a prosperitu, k nimž odkazuje název volebního programu. Představuje ale i vzor politického a hospodářského systému, který musíme převzít, chceme-li svobody a prosperity dosáhnout. V neposlední řadě představuje také určité civilizační hodnoty, jež si musíme (znovu-)osvojit, chceme-li se opět stát součástí Západu coby civilizační oblasti, kam jsme „po tisíciletí patřili“. Návrat na Západ totiž vyžaduje očistu od dědictví komunismu, tedy návrat k tradičním hodnotám evropské civilizace. Komunistický režim totiž vedl k mravní devastaci společnosti, k proměně „iniciativního a zodpovědného občana ve vykořeněné, nesvéprávné, otrocké individuum“ (ODS 1992).

Důraz na potřebu (znovu-)osvojení si tradičních západních hodnot nacházíme i v dalších Klausových textech z počátku 90. let určených domácímu publiku (1996a; 1996b). Naopak v projevech určených publiku zahraničnímu Klaus spíš zdůrazňuje, že Česko „je a vždy bylo součástí Evropy“, a proto sdílí „stejně evropské hodnoty jako jeho západní sousedé“ (1994e; viz též 1994a). Ambice stát se členem EU je vysvětlována nejen touhou podílet se na výhodách, které takové členství přináší, ale také jako logický důsledek naší kulturně-civilizační sounáležitosti s Evropou (1994c). Podobně se Klaus vyjadřuje i ke vstupu do NATO, když zdůrazňuje, že česká pro-atlantická orientace představuje „přirozený výraz politické a kulturní identity a hodnot, na nichž je naše společnost založena“, přičemž NATO chápe především jako „alianci zemí sdílejících stejné hodnoty“. Přínos členství v NATO k zajištění bezpečnosti Česka naopak zmiňuje jen okrajově (1994d; 1997).

Klausův zahraničně-politický diskurz z počátku 90. let je tedy i přes verbální zdůrazňování potřeby obrany národních zájmů orientován především hodnotově či ideologicky. „Západ“ je pojmán jako symbol určitých hodnot, respektive určitého politického a ekonomického řádu, případně jako kulturně-civilizační oblast. Integrace Česka do západních struktur, tedy vstup do EU i NATO, je pak prezentována především jako potvrzení jeho kulturně-civilizační identity. Naopak realistické argumenty vycházející z hodnocení českých ekonomických či bezpečnostních zájmů jsou zastoupeny pouze okrajově. S vyložení geopolitickými argumenty, které by národní zájmy, případně hrozby, jimž je naše země vystavena,

definovaly s ohledem na její geografickou polohu, se pak v Klausově diskurzu z tohoto období nesetkáváme prakticky vůbec.⁴

4. Vývoj a povaha Klausova euroskepticismu

Přestože Václav Klaus počátkem 90. let podporoval co nejrychlejší integraci Česka do EU i NATO, zároveň již tehdy kritizoval tendenci prohlubování (oproti rozšiřování) evropské integrace. Jinak řečeno byl a zůstává zastáncem „před-maastrichtské“ vize ES coby sdružení suverénních států založeném především na volném trhu a odpůrcem politické integrace EU (Hloušek, Kaniok 2014). Klaus ovšem neodmítá evropskou integraci jako takovou, ani účast Česka na tomto procesu, a proto jej můžeme klasifikovat jako stoupence „měkkého“ euroskepticismu podle typologie Taggarta a Szczerbiaka⁵ (Hanley 2004; Gregor, Macková 2015). Jak se však ukáže v následující části, některé Klausovy texty a projevy z období po odchodu z prezidentské funkce naznačují tentativní posun k „tvrdému“ euroskepticismu.

Existující studie na toto téma se shodují v tom, že Klausův euroskepticismus s postupem času sílí (Hanley 2004; Gregor, Macková 2015) a zároveň s tím se vyvíjí i povaha jeho argumentace (Hanley 2004; Hloušek, Kaniok 2014). Zatímco v první polovině 90. let Klaus čerpá především z neoliberálního diskurzu, když kritizuje přílišnou regulaci společného trhu, později se stále více prosazuje diskurz „národovecky-konzervativní“ kladoucí důraz na národní suverenitu a identitu. Oba typy argumentů jsou přitom v Klausově euroskeptické rétorice přítomné od samého počátku, mění se však jejich relativní význam a s tím i celkové vyznění Klausova projevu.

Neoliberální argumentační proud spočívá především v kritice přílišné regulace společného trhu, kterou Klaus nazývá „kontinentálním dirigismem“ a vysvětluje

⁴ V tomto ohledu se Klausova argumentace ve prospěch prozápadní orientace Česka, respektive jeho integrace do euro-atlantických struktur, v zásadě neliší od argumentace Havlovy. Oba autoři totiž kladou důraz především na hodnotové a civilizační sepětí českých zemí se Západem. Drulákem konstruovaný protiklad mezi geopoliticky uvažujícím Klausem a anti-geopoliticky uvažujícím Havlem je tudíž třeba odmítnout coby zavádějící. Dokonce lze říci, že s vyloučením geopolitickými argumenty, konkrétně s apelem na zodpovědnost Západu za definování nového mezinárodně-politického řádu v Evropě po konci studené války, se setkáváme u Havla spíše než u Klause (Havel 2004).

⁵ Taggart a Szczerbiak (2002) rozlišují „tvrdý“ a „měkký“ euroskepticismus. Zatímco první pozice spočívá v principiálním či zásadním odporu k EU či evropské integraci jako takové, a zahrnuje tudíž obhajobu vystoupení vlastního státu z EU, pozice druhá spočívá v opozici vůči konkrétním politikám EU, případně ve zdůrazňování nesouladu mezi národním zájmem daného členského státu a současným trendem vývoje evropského integračního procesu.

ji ekonomickými paradigmaty převládajícími v prvních dvou třetinách 20. století. Tato přílišná ekonomická regulace podle Klause nejen snižuje výkonnost evropské ekonomiky, ale také zbytečně omezuje osobní svobodu (1994c). V této souvislosti je zajímavé, že Klaus svou kritiku přílišné regulace trhu na evropské úrovni spojuje s apelem na neoliberální reformy v západoevropských státech (1994c; 1994e). Klaus zde vlastně přiznává, že jím prosazovaný neoliberální model „standardního tržního hospodářství“ ve skutečnosti nefunguje ani v západní Evropě; v dekadě Washingtonského konsenzu a celosvětového nástupu neoliberalismu měl ovšem důvod věřit, že se západoevropské ekonomiky a s nimi i EU budou vyvíjet směrem k tomuto modelu.⁶ V každém případě neoliberální argumentační proud v Klausově kritice EU potvrzuje výrazně ideologický charakter jeho politického myšlení.

Druhý, národovecky-konzervativní argumentační proud Klausovy euroskeptické rétoriky ve skutečnosti sestává ze tří odlišných typů argumentů. První lze nazvat „demokratickým argumentem“. Klaus opakovaně poukazuje nejen na to, že EU trpí demokratickým deficitem, ale především na to, že demokraticky spravována být nemůže, neboť neexistuje a v dohledné budoucnosti ani nevznikne žádný evropský *démos*, tedy politický národ. A demokracie bez *dému* není možná, neboť demokratická politika vyžaduje existenci dostatečně silné společné identity (2005). Klaus sice existenci společné evropské identity připouští, považuje ji však za příliš slabou na to, aby se mohla stát základem demokratického fungování EU (2015b).

Je zajímavé, že Klaus stejně vysvětluje i svůj odpor k regionalismu. Ani regionální identita podle něj nemůže být dost silná na to, aby se stala základem demokratické samosprávy. Tuto roli může hrát pouze identita národní, a demokracie je tudíž možná pouze na úrovni národního státu (1994b). Právě tento argument odhaluje určitou dogmaticnost teze o tom, že demokracie může fungovat pouze na úrovni národního státu. Je totiž zjevné, že regionální demokratická samospráva může fungovat bez ohledu na existenci nějaké kolektivní regionální identity srovnatelné s nacionalismem. Zadruhé je zjevné, že intenzivní regionální kolektivní identita může koexistovat s identitou národní – viz například Bavorsko (Falkenhagen 2009) či Texas (Dryden 2008). A konečně zatřetí, není jasné, zda je existence společné národní identity skutečně podmínkou pro vznik demokraticky spravovaného společenství. Například ve Spojených státech amerických až do občanské války převažovala identita státní nad tou „národní“ a k utváření národní identity s její symbolikou docházelo právě až po občanské válce. Ostatně i některé Klausovy formulace naznačují určitou nejistotu ohledně toho, zda je kolektivní národní identita předpokladem, nebo naopak důsledkem existence národního státu.

Právě národní identita tvoří jádro druhého typu argumentu, který lze nazvat „národovecky-identitářským“. Klaus (2003) se obává, že posilování EU vede

⁶ O dvacet let později Klaus s určitou hořkostí zjišťuje, že se tato očekávání nenaplnila (Klaus 2015a).

k „umělé a nepřirozené uniformizaci Evropy“, tedy k oslabení její kulturní diversity, a zároveň k ohrožení národní identity jednotlivých členských států. Tomuto nebezpečí jsou vystaveny zejména postkomunistické země jako Česko, kterým byla dopřána jen dvě desetiletí samostatné existence před tím, než se znovu staly obětí nejprve nacistické a posléze sovětské nadvlády (1994a; 1994e). Klausovy úvahy o nejistotě či zvláštní zranitelnosti národní identity postkomunistických střeoevropských zemí zjevně vyplývají především z české historické zkušenosti a z ní plynoucích komplexů i obav z větších a mocnějších sousedů.

Tato obava souvisí s třetím – „realistickým“ – typem argumentace. Ten spočívá v tvrzení, že Lisabonská smlouva *de facto* vedla k dominanci největších a nejsilnějších členských zemí nad celou EU, a tím i nad jejími menšími státy. V rozhovoru z roku 2014 Klaus mluví o „koncertu (velmocí), který dnes předvádějí Německo s Francií s jistým statováním Velké Británie“. O chvíli později ovšem zmiňuje, že Lisabonská smlouva je ve skutečnosti „německá smlouva o německé dominanci v Evropě“ (2014c). O čtyři roky později v jiném rozhovoru tvrdí, že „Německo stále představuje největší problém, který v historii máme. Německo je náš soused a Němci přece vždy usilovali o hegemonii v Evropě. Vyprovokovali kvůli tomu tragicky dvě světové války. Cíl o tu nadvládu je pořád stejný, jen ta taktika se změnila. Německo je v současnosti vítězem evropského vývoje pod hlavičkou Evropské unie. A je skutečným hegemonem“ (2018f).

Tento poslední typ Klausovy euroskeptické argumentace skutečně naznačuje příklon k realistickému či přímo geopolitickému pohledu na zahraniční politiku. Připomínám, že Klaus projevuje určité obavy z Německa již od počátku 90. let, přičemž podobně konsistentně také odmítá Fukuyamovu tezi o konci dějin a připomíná konfliktní povahu zahraniční politiky (1996c). Jak se ukáže vzápětí, tyto realistické či geopolitické instinkty ovšem nevyvažují jinak vyhraněně ideologický charakter Klausova politického myšlení.

Po Klausově odchodu z aktivní politiky v roce 2013 lze pozorovat kvalitativní posun v jeho euroskeptické rétorice, jež se nově zaměřuje primárně nikoliv na evropské instituce, ale na různé ideologie jako „politická korektnost, humanrightismus, multikulturalismus, genderismus, homosexualismus či evropeismus“, „které převrací hodnotový systém, boří tradice a zvyky, podkopávají ty nejdůležitější pilíře, na kterých byla vybudována Evropa (a celý Západ)“ (2015a). Hlavním cílem těchto „progresivistických ideologií“ je zrušit „politický lid – démos“ a nahradit tak parlamentní demokracii „liberální demokracií“, která je ve skutečnosti „autoritativní vládou“ progresivistických elit. Evropská unie, respektive její posilování a souběžné oslabování národních států, je nyní chápána jako pouhý nástroj tohoto kulturního či ideologického boje (2018b).

V jiném textu ze stejného období však Klaus za hlavního hybatele či aktéra tohoto boje označuje Německo, které v Evropě hraje „opět“ roli hegemonu. Klaus varuje, že bychom neměli spoléhat na „formální“ spojení s Německem v rámci

EU a NATO, jelikož „členství v obou těchto organizacích neznamena rezignaci na vlastní národní zájmy. Ty mělo a má Německo od těch našich dosti odlišné, často konkurenční a protichůdné. A umí je prosazovat“ (2018c). Toto varování před naším mocným sousedem můžeme opět číst jako náznak geopolitického přístupu k mezinárodní politice: Německo dělá stále totéž, snaží se mocensky ovládat Evropu, dříve silou vojenskou, dnes silou ekonomickou, institucionální (skrže EU) a v neposlední řadě i ideologickou. Podrobnější analýza ovšem vede k závěru, že Klausova argumentační logika je opět vedena primárně ideologicky. Klaus totiž netvrdí, že by hybatelem ideologického boje byl německý stát coby racionální aktér mezinárodních vztahů. Obavy má spíš z idejí a ideologií pocházejících z německého kulturního prostředí: „Německo je kolébkou nacismu i Marxe a obojí je v něm, byť přetransformovaně, dodnes obsaženo“ a zároveň je dějištěm „neomarxistické skoro revoluce Frankfurtské školy“ (2018c).

Ideologická logika převládá i v Klausově pohledu na zahraniční politiku Putina a Ruska. Dnešní Rusko nepovažuje za hrozbu jednak proto, že již není komunistickým Sovětským svazem, jednak proto, že nám na rozdíl od EU „nevnucuje svými direktivami, jak máme pozměnit naši legislativu“ (2018d). Je třeba dodat, že Klaus uvádí i geografický argument, tedy skutečnost, že s Ruskem nesdílíme společnou hranici (2018e). Výraznější roli však opět hraje ideologická argumentace zdůrazňující rozdíl mezi totalitárním Sovětským svazem a dnešním Ruskem a varující před „demonizací“ současného Ruska, která podněcuje vznik nové studené války (2018a). Klaus zároveň vyjadřuje i pochopení pro ruskou politiku v Gruzii či na Ukrajině, již interpretuje jako legitimní sledování vlastních národních zájmů, případně reakci na provokace ze strany Západu (Klaus, Weigl 2014).⁷ V souhrnu je zřejmé, že byt Klaus operuje i s myšlenkami geopolitickými a realistickými, jeho argumentace stojí především na ideologickém základě. Německa, potažmo EU, se bojí s ohledem na dle něj nebezpečnou ideologii. Naopak Ruska se nebojí, neboť komunistickou ideologii již opustilo. Argumentace přes relativní sílu (vojenskou či ekonomickou) hraje spíše podružnou roli.

Po svém odchodu z prezidentské funkce Klaus také opakovaně koketuje s možností odchodu Česka z EU, když prohlašuje, že Česko se musí pokusit EU změnit, a pokud se to nepodaří, mělo by ji opustit, případně připouští možnost referenda o vystoupení z EU (2014a; 2014b; 2018d). Ve stejné době však opakovaně označuje scénář odchodu z EU za nepravděpodobný, případně – vzhledem k naší geografické poloze i obchodním vazbám na EU – za nepředstavitelný a v podstatě nežádoucí (2014a; 2015a). Tato ambivalence naznačuje určitý vnitřní rozpor mezi Václavem Klausem coby zodpovědným a racionálním státníkem a ekonomem, který je schopný racionálně zhodnotit zájmy a možnosti své země, a Václavem Klausem

⁷ Je poněkud paradoxní, že Klaus nachází pochopení pro geopolitickými ohledy vedenou politiku zrovna v případě k Západu stále antagonističtějšího Ruska.

coby ideologicky motivovaným reformátorem zhrzeným z toho, že se svět nevyvíjí podle jeho představ.

5. Závěr

Předcházející analýza Klausových projevů a textů ukázala, že ačkoliv jeho zahraničně-politický diskurz operuje i s realistickými či zahraničně-politický realismus evokujícími argumenty, převažují v něm argumenty ideologické. Realistická či geopolitická argumentace hraje spíše podružnou roli, případně je užívána jen instrumentálně, jako rétorický nástroj sloužící k podepření hlavní, ideologické, argumentační linie. Zároveň musím zdůraznit, že moje analýza a její závěry se samozřejmě týkají pouze argumentační logiky Klausova zahraničně-politického diskurzu – nikoliv jeho motivací či intencí.

Skutečnost, že se v praktickém zahraničně-politickém diskurzu zpravidla setkáváme s výrazným prolínáním geopolitických a anti-geopolitických argumentů, představuje výzvu pro teoretickou analýzu politického diskurzu. Nejen proto, že analýza politického diskurzu nemůže nikdy zcela odhalit skutečná přesvědčení, motivace a intence mluvčích, respektive aktérů, ale také proto, že v některých případech nemusí být zřejmé, které argumenty lze označit za hlavní, a které hrají spíš pomocnou či instrumentální roli. Dobrým příkladem je americká zahraniční politika po konci studené války, respektive s ní spojená politická rétorika, v níž se také setkáváme s kombinací geopolitických a anti-geopolitických argumentů. Nepřekvapí tak, že zatímco podle realistů jako Mearsheimer (2018) je tato politika vedena ofenzivním liberalismem, který geopolitiku popírá, podle marxistů jako Harvey (2005) či liberálů jako Deudney a Ikenberry (2017) je vedena naopak hegemonickým realismem, tedy geopoliticky.

Tento příklad radikálně odlišné interpretace politické argumentace vede k otázce, nakolik má při hodnocení praktického politického diskurzu smysl trvat na dichotomii realismus versus liberalismus, případně geopolitika versus anti-geopolitika. Zdá se totiž, že z pohledu samotných mluvčích/aktérů se geopolitická a anti-geopolitická (případně ofenzivně-liberální či hegemonicky-realistická) logika spíše vzájemně doplňují či překrývají. (Americká hegemonie závisí na budování liberálního mezinárodně-politického řádu, který zase závisí na americké hegemonii.) Lze také říci, že z prolínání geopolitických a anti-geopolitických argumentů v reálném politickém diskurzu vyplývá potřeba hledat přemostění zdánlivě nesmiřitelných geopolitických a anti-geopolitických pozic v diskurzu teoretickém. Možnost a podoba takového přemostění je však tématem pro samostatnou studii.

6. Literatura

- AUER, S. (2006): After 1989, Who Are the Czechs?. *Nationalism and Ethnic Politics*, 12, 3–4, 411–430.
- DEUDNEY, D., IKENBERRY, G. J. (2017): Realism, Liberalism and the Iraq War. *Survival*, 59, 4, 7–26.
- DRULÁK, P. (2006): Between Geopolitics and Anti-Geopolitics: Czech Political Thought. *Geopolitics*, 11, 3, 420–438.
- DRYDEN, J. (2008): Texan and American, the Dual Identity: A History of the Texas Militia and its Relation to Identity. *The University of Texas at Austin Undergraduate Research Journal*, 7, 49–64.
- FALKHENHAGEN, F. (2009): National Identity and Ethno-Regional Party Types. *CEU Political Science Journal*, 3, 4, 389–418.
- FENDRYCH, L. (2016): Normativní kritická geopolitika jako geografie praktická? Reflexe a kritika současného výzkumu. *Informace ČGS*, 35, 1, 1–11.
- GREGOR, M., MACKOVÁ, A. (2015): Euroscepticism the Czech way: An analysis of Václav Klaus' speeches. *European Journal of Communication*, 30, 4, 404–417.
- HANLEY, S. (2004): From Neo-Liberalism to National Interests: Ideology, Strategy, and Party Development in the Euroscepticism of the Czech Right. *East European Politics and Societies*, 18, 3, 513–548.
- HARVEY, D. (2005): *The New Imperialism*. Oxford University Press, Oxford.
- HAVEL, V. (2004): A Call for Sacrifice: The Co-Responsibility of the West. *Foreign Affairs*, 73, 2, 2–7.
- HLOUŠEK, V., KANIOK, P. (2014): Strategic or Identity Based Euroscepticism? The Euro Discourse of Václav Klaus. *Romanian Journal of Political Science*, 14, 1, 35–60.
- KAZHARSKI, A. (2019): Two kinds of small? The 'EU core' in Slovak and Czech geopolitical imagination. *Journal of Contemporary European Studies*, 27, 4, 424–438.
- KLAUS, V. (1994a): Konrad Adenauer Speech: The Meaning of European Integration. In: *Rebirth of a country: five years after; collection of speeches of the Prime Minister of the Czech Republic*. Ringier, Praha, 74–80.
- KLAUS, V. (1994b): Nation State as a Building Block of European Integration. In: *Rebirth of a country: five years after; collection of speeches of the Prime Minister of the Czech Republic*. Ringier, Praha, 88–91.
- KLAUS, V. (1994c): Notes on Europe. In: *Rebirth of a country: five years after; collection of speeches of the Prime Minister of the Czech Republic*. Ringier, Praha, 81–87.
- KLAUS, V. (1994d): "Partnership for Peace" Speech. In: *Rebirth of a country: five years after; collection of speeches of the Prime Minister of the Czech Republic*. Ringier, Praha, 95–97.
- KLAUS, V. (1994e): The Czech Republic and its Integration into European Political, Security and Economic Structures. In: *Rebirth of a country: five years after; collection of speeches of the Prime Minister of the Czech Republic*. Ringier, Praha, 71–73.
- KLAUS, V. (1996a): Jan Nepomucký. In: *Mezi minulostí a budoucností: filozofické a humanologické úvahy a eseje*. Svoboda, Praha, 53–56.
- KLAUS, V. (1996b): Margaret Thatcherová. In: *Mezi minulostí a budoucností: filozofické a humanologické úvahy a eseje*. Svoboda, Praha, 47–49.
- KLAUS, V. (1996c): Mnichovský diktát. In: *Mezi minulostí a budoucností: filozofické a humanologické úvahy a eseje*. Svoboda, Praha, 103–106.
- KLAUS, V. (1996d): Proč jsem konzervativcem. In: *Mezi minulostí a budoucností: filozofické a humanologické úvahy a eseje*. Svoboda, Praha, 224–229.

- KLAUS, V. (1997): Atlantická spolupráce. In: *Obhajoba zapomenutých myšlenek*. Academia, Praha, 402–405.
- KLAUS, V. (2003): Evropská ústava změni naší budoucnost, <https://www.klaus.cz/clanky/708> (1. 3. 2019).
- KLAUS, V. (2005): Mám strach o Evropu, <https://www.klaus.cz/clanky/646> (1. 3. 2019).
- KLAUS, V. (2014a): Eastern Europe between Stagnation in the West and Rapid Growth in the East. In: *The Never-Ending Struggle for Free Society*. IVK, Praha, 230–242.
- KLAUS, V. (2014b): Europe at the Crossroad. In: *The Never-Ending Struggle for Free Society*. Institut Václava Klause, Praha, 135–141.
- KLAUS, V. (2014c): Rozhovor Václava Klause pro týdeník Ekonom, <https://www.klaus.cz/clanky/3566> (1. 3. 2019).
- KLAUS, V. (2015a): Stav a perspektivy Evropy s ohledem na současné globální dění, <https://www.klaus.cz/clanky/3845> (1. 3. 2019).
- KLAUS, V. (2015b): Václav Klaus v Bratislavě: Z Evropy se vytrácí demokracie, <https://www.klaus.cz/clanky/3731> (1. 3. 2019).
- KLAUS, V. (2018a): Václav Klaus v MF Dnes: Pražské jaro a jeho širší kontext, <https://www.klaus.cz/clanky/4301> (1. 3. 2019).
- KLAUS, V. (2018b): Manifest IVK: Obrana demokracie před liberální demokracií, <https://www.klaus.cz/clanky/4283> (1. 3. 2019).
- KLAUS, V. (2018c): Václav Klaus: Kriticky o současném Německu, <https://www.klaus.cz/clanky/4313> (1. 3. 2019).
- KLAUS, V. (2018d): Rozhovor s bývalým prezidentem České republiky (Václavem Klausem). Prima. 6.10.2018, <https://www.klaus.cz/clanky/4225> (1. 3. 2019).
- KLAUS, V. (2018e): Václav Klaus pro deník Právo: Vláda musí umět v EU říkat ne, <https://www.klaus.cz/clanky/4275> (1. 3. 2019).
- KLAUS, V. (2018f): Rozhovor Václava Klause pro Nedělní Blesk k 100. výročí vzniku Československa, <https://www.klaus.cz/clanky/4330> (1. 3. 2019).
- KLAUS, V., WEIGL, J. (2014): Záměrně plochá diskuse o ukrajinské krizi, <https://www.klaus.cz/clanky/3560> (1. 3. 2019).
- KOFROŇ, J. (2012): Geografie fragmentovaná jako geografie úspěšná? Postmoderní sen noci ostravské. *Informace ČGS*, 31, 1, 1–10.
- KOFROŇ, J. (2013): Inkluzivní sny v exkluzivní realitě. *Informace ČGS*, 32, 2, 34–43.
- MAMADOUH, V. D. (1998): Geopolitics in the Nineties: One Flag, Many Meanings. *GeoJournal*, 46, 4, 237–253.
- MATOUŠEK, R. (2013): Jaké metody pro jakou geografii? K přínosu geografie a inspiraci z jiných disciplín. *Informace ČGS*, 32, 1, 16–24.
- MEARSHEIMER, J. (2018): *The great delusion: liberal dreams and international realities*. Yale University Press, New Haven.
- ODS (1992): Svoboda a prosperita: Volební program ODS, https://www.ods.cz/docs/programy/program_1992.pdf (1. 3. 2019).
- ROUTLEDGE, P. (1998): Introduction. In: Ó Tuathail, G.; Dalby, S.; Routledge, P. (eds.): *The Geopolitics Reader*. Routledge, London, New York, 245–255.
- TAGGART, P., SZCZERBIAK, A. (2002): The party politics of euroscepticism in EU member and candidate states. Konferenční příspěvek. European Consortium for Political Research Joint Workshops, Turín, 21.–27. března 2002.

PODĚKOVÁNÍ

Autor je vděčný Janu Kofroňovi i oběma anonymním recenzentům za cenné komentáře a připomínky k rukopisu tohoto článku.